

Давор ЈАНКУЛОСКИ

Истражувачки центар за ареална лингвистика „Божидар Видоески“

Македонска академија на науките и уметностите – Скопје

jankuloski@manu.edu.mk

КУЛТОТ НА СВЕТИ ЃОРЃИ ОДРАЗЕН ВО НЕКОЛКУ МИКРОТОПОНИМИ ВО ЗАПАДНА МАКЕДОНИЈА

Апстракт: Текстот го реинтерпретира потеклото на неколку микротопоними во Западна Македонија, притоа базирајќи се на теренски податоци што укажуваат дека со нив се сврзуваат определени обичајно-обредни практики за пролетната прослава на христијанскиот светец Ѓорѓи. Проследувањето на Ѓурѓовденските верувања и практики овозможува подлабоко да продреме во толкувањето на топономискиот материјал, а мотивите за именувањето на овие места ги лоцираме во христијанскиот светец Ѓорѓи, односно во неговите нехристијански, словенски пандани.

Клучни зборови: топонимија, словенска митологија, *Јарошџица/Јаројца*, *Ѓурѓејца*, *Маркоец*

Култот на Свети Ѓорѓи е еден од најраспространетите христијански култови, длабоко вкоренет во народните верувања и обичаи на Балканот. Но, овој култ се лоцира уште во претхристијанските, пагански верувања, особено оние поврзани со пролетта, плодноста и обновувањето на природата. Обичаите поврзани со Ѓурѓовден, пролетниот празник на Свети Ѓорѓи, претставуваат синтеза на старите пагански ритуали и христијанските традиции. Развојот и популарноста на култот на Свети Ѓорѓи во Македонија во голема мера се согледува преку иконографијата, фрескоживописот, како и преку средновековната книжевност и народната традиција. Во овој текст ќе се обидеме да го проследиме култот на Свети Ѓорѓи и на неговите нехристијански пандани преку анализа на неколку микротопоними регистрирани на теренот на Западна Македонија.

На извесни митолошки елементи во македонската топонимија укажуваат трудовите на Иванова (1986) и на Конески (1993; 2018 [1991]), во кои се напоменува дека во конкретни случаи може да биде тешко да се

реши дали називот потекнува непосредно од апелативот или од соодветното име на лице или на натприродно суштество. Меѓутоа, несомнено е дека ваквите ономастички истражувања отвораат нови, пошироки погледи, надминувајќи ги традиционалните етимолошки толкувања (сп. и Коробар-Белчева 2002). Повикувајќи се на Робаков (Рыбаков 1981), Конески (1993) забележува дека преку проучувања на словенските топоними е можно дополнување на празнините на историските податоци за составот на словенскиот пантеон, со оглед на тоа што историските писмени податоци за претхристијанската религија на Словените се скудни.¹ Недостатокот на историски податоци може да се дополнува во овој поглед токму со компаративни проучувања на словенските топоними и на составот на стариот словенски именослов. Од посебна важност за ваквите проучувања може да биде дали еден назив се јавува на повеќе места во различни области во врска со определени објекти (орографски, хидрографски, топографски и др.), а уште посигурно можеме да заклучуваме ако имаме податоци дека со тие објекти се сврзувале и култни дејства.

Во тој контекст, во продолжение се задржуваме на интерпретација на неколку имиња на места во регионот на Западна Македонија, кои се доведуваат во врска со пролетните обичајно-обредни практики на Ѓурѓовден.

Јарошџица, Јаројца

Во досегашните македонски топонимистички студии (Иванова 1969: 135; Станковска 2001: 176) во атарот на селото Брждани, Кичевско, се забележува микротопонимот *Јарошџица*, со назнака дека претставува назив на шума. Според овие извори, обликот е добиен од постарата форма *Јаворшџица*, која е произлезена од првобитната атрибутска синтагма **Јаворска (Шума)*, чијшто придавски член е образуван од фитонимот *јавор* со суф. -џскъ. Атрибутот *Јаворска* од синтагмата се супстантивизирал со суф. -ица откако отпаднал апелативот.² За разлика од нив, Трифуновски (1968: 94) во атарот на с. Брждани бележи месност под името *Јарошџица*.

¹ Дополнително, Конески (2018 [1991]: 231) бележи дека од грчката и римската антика е познато дека митолошки називи им се давале особено на планините и на водите. Во однос на словенското митолошко наследство работата се усложнува со тоа што располагаме со сосем скудни историски писмени податоци за составот на словенскиот пантеон. Но, не треба да се сомневаме дека и кај Словените ситуацијата во врска со митолошките имиња и нивната употреба во топонимијата била слична.

² За потеклото на топонимските образувања со суф. -иџица види повеќе кај Иванова (1969).

Можеби се работи за погрешно регистрирање на микротопонимот, но од друга страна, не ја исклучуваме и можноста дека овој назив претставува постара форма, преосмислена од локалното население до денес во *Јорџиџица/Јо:рџиџица*. Мештаните со овој назив примарно именуваат кладенец на планината Голјак, а по него и месноста околу изворот – ливада обиколена со букова шума. Меѓу нив присутен е обичај за посета на изворот утрото на Ѓурѓовден и собирање лековито билје на оваа ледина.³ Оваа обредна практика нè наведува на можноста дека овој назив е деривиран од основата **jar-*,⁴ од која се изведуваат и имињата на словенските митски ликови Јарило, Јаровит итн., со оглед на тоа што тие се поистоветуваат со ликот на Св. Ѓорѓи во христијанската традиција.

Во народната свест на словенските народи постојат две интерпретации на ликот на Св. Ѓорѓи (Толстој и Раденковић 2001: 118). Едната е поблиска до црковниот култ на светецот, во улога на христољубив воин и змејоборец, додека другата го поврзува со почетокот на пролетта, покровителство на стоката и полињата, плодноста. Во претхристијанските верувања на Словените, пак, обредите сврзани за пролетната плодност и вегетацијата спаѓале во надлежност на Јарило, а празниците сврзани со неговите дејности се славеле од април до Иванден. Вражиновски (2000: 211) смета дека Јарило е претставник на нижата словенска митологија, или како и многу божества од тој тип пред него, не претставува конкретно митолошко суштество, туку севкупност на сезонски обреди. Како божество на растителноста и жетвата, бил од голема важност за словенските земјоделци и селани, па христијанството никогаш не го уништило овој култ. Затоа, во фолклорот на многу словенски земји, пролетните фестивали што го славеле неговото враќање од подземјето, останале речиси исти како во паганските времиња (сп. Анастасова-Шкринарик 2004: 174; Стојковска 2004: 143–144). Според верувањата на Словените, подземјето било место на вечна пролет, со полиња покриени со трева. Водата е особено дар на подземјето, па затоа некои од ваквите води носат имиња на светци или

³ Овој обичај кај жителите на с. Брждани е зачуван до денес. Порано ова место на Ѓурѓовден го посетувале и жителите на с. Подвис, кое се наоѓа на западната падина на планината Голјак.

⁴ Според Скок (Skok 1971: 755), примарното значење на прасловенската форма **jarъ* било ‘пролет/лето’, т.е. ‘сезона на плодност’, а оттука се деривирале форми што означувале пролетни/летни посеви, плодови и млади животни години, ситна домашна стока и сл., додека неговото етимолошко потекло се поврзува со индоевропскиот корен **hieh₁-r-* (Derksen 2008: 152), како во гер. *Jahr*; лат. *hornus* итн.

други заменици на кои во народната традиција се пренесле функциите на одредени пагански божества.⁵

Со основата **jar-* поврзуваме уште еден назив на кладенец во Западна Македонија. Се работи за една селска чешма во с. Долно Јеловце, Гостиварско, која го носи името *Јаројца*. Според Станковска (2001: 177), овој назив доаѓа од *Јарова* (*чешма*), чијшто атрибуцки член е образуван од личното име *Јаро*⁶ со суф. *-ов*, супстативизиран со суф. *-ица*. Видоески (1999: 67), пак, не ја поврзува основата во овој назив со словенско потекло, туку смета дека во него е вградена турската заемка *yar* со значење ‘вир, вител’. Нашата претпоставка за словенското потекло на хидронимот и неговата можна врска со митолошки мотиви се заснова на две поставки. Првата се однесува на фактот што во непосредна близина на чешмата се наоѓа главната селска црква посветена на Св. Ѓорѓи, а втората – на верувањето дека водата од оваа чешма има исцелителна моќ.

Ѓурђејца

Под овој назив, Станковска (2001: 146) забележува два топонима во Кичевско, поток во с. Кладник и ледина во с. Карбуница, добиен од синтагмата *Ѓурђева* (*ледина, нива*), чијшто придавски член е образуван од личното име *Ѓурђе* (: *Ѓурѓија*)⁷ со суф. *-ев*, ж.р. *-ева*, кој се супстантивизирал со суф. *-ица* по отфрлањето на именскиот дел од синтагмата. Други извори (Смиљанић 1935: 455; Трифуновски 1968: 101) упатуваат дека се работи за поток/извор во атарот на Кладник. Всушност, се работи за една иста, поширока месност на планината Цоцан помеѓу споменатите кичевски села, која претставува и археолошко наоѓалиште – населба и некропола од доцно античко време.⁸ Ова место е познато уште и по една од поголемите битки во Кичевско за време на илинденскиот период.

Недалеку од ледината, на потегот кон врвот на Цоцан, се наоѓа и кладенецот *Ѓурђејца*, по кој името го добила и пошироката месност. Дека

⁵ Со *Јарило*, *Јаровић* се поврзуваат и називи на води на словенскиот исток, на пр. *Јрынџ*, река во сливот на Припјат (Толстој и Раденковић 2001: 238).

⁶ Во *Речникот на лични имиња кај Македонците* (Станковска 1992) името *Јаро* се лоцира во XV век, како форма изведена од *Јарослав*.

⁷ За личните имиња од овој тип и нивните деривати во македонската топонимија види повеќе кај Јосифовска (2019).

⁸ „Се наоѓа на околу 1,5 км североисточно од Кладник, на блага падина што се спушта кон југ, каде што на простор од 50 × 100 м по површината се забележуваат фрагменти од керамички садови, питоси и множество градежен материјал. На северниот крај на теренот се откриени гробови градени од камени плочи“ (Коцо 1996: 165).

именувањето на овој извор се поврзува со Св. Ѓорѓи упатува и обредната практика на жителите на с. Кладник за посета на овој извор за празникот Ѓурѓовден. Оваа традиција со раселувањето на селото денес е загубена, но се чувала и во втората половина на XX век.

Маркоец

Извор што се наоѓа северно од с. Орланци, Кичевско (Трифуновски 1968: 22). Го регистрира и Смиљаниќ (Смиљанић 1935: 470), забележувајќи дека со него е сврзана и легенда. Според оваа легенда, во дамнешни времиња од овој извор, водата бликала на сите страни и неговите силни врutoци биле сериозна закана за селото, кое се наоѓало под него. Еден ден кај изворот дошол Крали Марко, кој ја запрел водата, па таа под земја заминала кон соседното село. Оттогаш, недалеку од Кичево, во подножјето на Илиница има извор, кој никогаш не секнува, а местото над Орланци селаните го нарекле Маркоец.⁹

Денеска со оваа чешма не се врзуваат верувања и обичаи како што се создаваат околу некоја света вода. Ликот на епскиот јунак, доколку бил извршен пренос врз неговото име, би бил пречка за тоа. Ја споменуваме поради тоа што во митолошкиот слој во фолклорот, Марко Крале добил атрибути на прасловенските пагански божества (Конески 2018 [1991]: 233), а покрај тоа ја презел улогата и на христијанскиот светец-воин Св. Ѓорѓи (Вражиновски 2000: 270; Митевски 2017: 217–219). Според Луческа (2010: 130) обединувањето на двата култа се заснова на претставата за јунакот Марко и за Св. Ѓорѓи како дарители на водата.

Поврзаност на оваа чешма со култот на Св. Ѓорѓи во минатото не можеме со сигурност да утврдиме, иако култот на овој светец е присутен меѓу жителите на Орланци. Имено, меѓу постарите се памети дека на Ѓурѓовден се собирале „на Црквиче“ во месноста Селиште, лоцирана околу два километра северно од денешното село. На ова место има видливи остатоци од храм. Според *Археолошката карта на Македонија* (Коцо 1996: 168) се работи за средновековна црква посветена на Св. Ѓорѓи.

Култот на Свети Ѓорѓи, апсорбирајќи ги древните обреди и верувања, станал нераскинлив дел од културниот идентитет и традицијата на овие простори. Следењето на трагите на овој култ овозможи подлабоко

⁹ Истиот мотив го среќаваме кај Цепенков (1980) во преданието запишано под наслов „Предание за Охридското и Пелистерското Езеро и Марковата Стерна“.

да продреме во интерпретацијата на односниот топонимски материјал, а истовремено, истражувањето на овој материјал нуди продлабочен увид во старите религиски слоеви, кои биле дел од животот на Словените пред нивната христијанизација. Топонимското наследство претставува потврда повеќе како култот на Свети Ѓорѓи успеал да ги зачува и да ги пренесе древните обреди, спојувајќи ги во единствен културен и религиски израз што опстојал низ вековите.

Користена литература

на кирилица:

- Анастасова-Шкринарик, Нина. 2004. *Словенски ѝаниѝеон : словенскиоѝ ѝолиѝеизам – PRO et CONTRA : фолклорисѝичка дискусија*. Скопје: Менора.
- Видоески, Божидар. 1999. *Геоѝграфската ѝерминологија во дијалектѝите на македонскиоѝ јазик*. Скопје: МАНУ.
- Вражиновски, Танас. 2005. *Речник на народнаѝа мѝиѝологија на Македонциѝе*. Скопје – Прилеп: Матица Македонска / Институт за старословенска култура.
- Иванова, Олга. 1969. „Топонимски образувања со суфиксите -штица (-шчица), -шница“, *Македонски јазик*, XX, 128–141.
- Иванова, Олга. 1986. „Пагански култови засведочени во македонската топонимија“, *Македонски јазик*, XXXVI–XXXVII, 79–94.
- Јосифовска, Мери. 2019. „Личното име *Георѝи* (-j, -ja) и неговите деривати во македонската топонимија“, *Јазикоѝи и кулѝураѝа – сосѝојби и ѝредизвици*, 129–134. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Конески, Блаже. 1993. „Ономастичко-митолошки теми“, *Прилози*, XVIII – 1, Одделение за лингвистика и литературна наука – МАНУ, 5–26.
- Конески, Блаже. 2018 [1991]. „Царева вода“, *Свеѝоѝи на ѝеснаѝа и леѝендаѝа, Крѝиѝичко издание на целокуѝинѝе дела на Блаже Конески*, т. 5, 231–235. Скопје: МАНУ.
- Коробар-Белчева, Марија. 2002. „Митологијата во ономастичките истражувања на Блаже Конески“, *Делоѝо на Блаже Конески (осѝварувања и ѝерсѝекѝиви), Меѝународен научен собир ѝо ѝовоѝ 80-ѝодиниѝинаѝа од раѝањето на Блаже Конески*, 447–453. Скопје: МАНУ.

- Коцо, Димче (ред.). 1996. *Археолошката карија на Република Македонија*, том II. Скопје: МАНУ.
- Луческа, Ели. 2010. „Како се градел култот на свети Ѓорѓи во народната традиција на Македонците“, *Балканославица* 37–39, Институт за старословенска култура – Прилеп, 126–138.
- Митевски, Витомир. 2017. *Сенката на Марко Крале (Античка, византиска и македонска епска поезија)*. Скопје: МАНУ.
- Рыбаков, Борис А. 1981. *Язычество древних славян*. Москва: Наука.
- Смиљанић, Тома. 1935. „Кичевија“, *Насела и порекло ситановништва*, књ. 28, 337–483. Београд.
- Станковска, Љубица. 1992. *Речник на лични имиња кај Македонците*. Скопје.
- Станковска, Љубица. 2001. *Топонимите со суфиксот -ица во Македонија*. Скопје – Прилеп.
- Стојковска, Гордана. 2004. *Речник на јужнословенска митологија*. Скопје: Издавачки центар „Три“.
- Толстој, Светлана, Раденковић, Љубинко. 2001. *Словенска митологија. Енциклопедијски речник*. Београд: Zepter Book World.
- Трифунски, Јован. 1968. *Кичевска колина – сеоска населба и ситановништво*. Скопје.
- Цепенков, Марко. 1980. *Македонски народни умотворби*, кн. 8. Ред. Кирил Пенушлиски и др. Скопје: Македонска книга.

на латиница:

- Derksen, Rick. 2008. *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*. Leiden, Boston: Brill.
- Skok, Petar. 1971. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga I. Zagreb: JAZU.

Davor Jankuloski

Research Center for Areal Linguistics “Božidar Vidoeski”

Macedonian Academy of Sciences and Arts – Skopje

THE CULT OF SAINT GEORGE IN THE MICROTOPONYMY OF WESTERN MACEDONIA

Summary: The text deals with the origin of several toponyms in Western Macedonia, based on field data indicating that certain ritual practices for the spring celebration of Saint George are associated with the toponyms. Tracing the beliefs and practices of Gjurgjovden allows for a deeper interpretation of the toponymic material, with the naming of these places rooted in the Christian saint George and his non-Christian, Slavic counterparts.

Key words: toponymy, Slavic mythology, *Jaroshtica/Jarojca*, *Gjurgjeja*, *Markoec*